

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

Értékközpontú regionális fejlesztés a Szigetközben Jakobi Ákos, Miszlivetz Ferenc, Rechnitzer János (szerk.) (2024): *Insula Magna – Táj, Víz és Hang a Szigetközben* (Gondolat Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Budapest – Kőszeg, p. 390)

STEFÁNICH ÉVA, MORVAY SZABOLCS

STEFÁNICH Éva: kutató, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete; 9730 Kőszeg, Chernel utca 14.; doktori hallgató, ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szociológiai Doktori Iskola, Interdiszciplináris Társadalomkutatások PhD-képzés; 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A.; eva.stefanich@iask.hu; <https://orcid.org/0009-0000-9190-2242>

MORVAY Szabolcs: kutató, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete; 9730 Kőszeg, Chernel utca 14.; egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar, Területi Tudományi és Vidékfejlesztési Tanszék; 9026 Győr, Egyetem tér 1.; szabolcs.morvay@iask.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8306-8216>

Éva STEFÁNICH: research fellow, Institute of Advanced Studies Kőszeg; Chernel utca 14., H-9730 Kőszeg, Hungary; doctoral student, Interdisciplinary Social Research Doctoral Programme, University Doctoral School of Sociology, Faculty of Social Sciences, ELTE Eötvös Loránd University; Pázmány Péter sétány 1/A., H-1117 Budapest, Hungary; eva.stefanich@iask.hu; <https://orcid.org/0009-0000-9190-2242>

Szabolcs MORVAY: research fellow, Institute of Advanced Studies Kőszeg; Chernel utca 14., H-9730 Kőszeg, Hungary; Department of Regional Science and Rural Development, Albert Kázmér Faculty of Mosonmagyaróvár, Széchenyi István University; Egyetem utca 1., H-9026 Győr, Hungary; szabolcs.morvay@iask.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8306-8216>

Az utóbbi évtizedek regionális fejlesztési törekvései mindinkább előtérbe helyeznek olyan társadalmi szempontokat, amelyek a korábbi, hagyományos fejlesztési stratégiákban nem jelentek meg. Mindez annak a felismerésnek köszönhető, hogy egyre bővül a sikeres struktúraváltást megvalósító régiók és városok sora, amelyek stratégiáikban a kultúrára, az épített örökségre, a közösségekre, a települések és térségek meghatározó szereplőinek együttműködésére helyezték a legfőbb hangsúlyt. A települések városrehabilitációs folyamataiban egyre gyakrabban lehet hallani kreatív városokról, kultúra-alapú városfejlesztésről, kulturális turizmusról, a helyi épített örökség szerepéről. A külső erőforrásokra támaszkodó területfejlesztési gyakorlatokról pedig a hangsúly a térségek belső erőforrásait feltáró és kiaknázni szándékozó módszerekre helyeződött át. Nemcsak a gazdasági fejlődés jövőképe és az ahhoz szükséges akciók szerepelnek a területi tervezés dokumentumaiban, hanem a helyzetfeltáró munka során is felszínre került a helyek, tájak, térségek, települések egyedi, sajátos értékbázisa, amelyek kiaknázása új térségfejlesztési szemléletet és megközelítést követelt.

A térségek értékei között kiemelt figyelmet kapott e regionális fejlesztési szemléletben a kulturális örökség, illetve ezen belül az épített örökség. Egyre többen hangsúlyozták, hogy a települések kulturális öröksége egyszerre társadalmi, gazdasági és kulturális erőforrás, ennek megőrzése pedig a fenntarthatóság kérdéskörébe is beletartozik (Riganti, Nijkamp 2004). Megállapították továbbá, hogy a kulturális örökség a társadalmi és közösségi jóllét fontos része. Nemzeti kormányok, európai uniós intézmények ismerték fel a kulturális örökség meghatározó értékét a társadalom számára, és foglalkozni kezdtek az épített örökség fenntartható fejlődésben játszott szerepével is (Tweed, Sutherland 2007). Elmondható továbbá, hogy az utóbbi néhány évtizedben a művészetek és a kultúra regionális fejlődésben játszott szerepének kérdése a regionális tudományi vizsgálatok homlokterébe került (Bille, Schulze 2006).

Olybá tűnik, hogy paradigmaváltást láthatunk abban a kérdésben, hogy milyen módon lehet a térségek számára fenntartható fejlődési utakat kínálni. A gazdasági növekedés, ipartelepítés önmagában már nem elégséges megoldás a régiók problémáira, más jellegű, értékközpontú fejlesztési szemléletek törnek utat maguknak. A nemzetközi mainstream szakirodalom e megközelítések tekintetében többféle koncepcióval szolgált. Híres Richard Florida, illetve Charles Landry kreatív város koncepciója, amellyel nemcsak kutatókat, hanem gyakorlati szakembereket is ösztönöztek a kultúra, a kreativitás és a kreatív ipari fejlesztések városi tervezésbe való integrálására (Florida 2005; Landry 2000). Más iskolák kultúraalapú városfejlesztés címszó alatt foglalnak össze olyan beavatkozási prioritásokat, fejlesztési rendszereket, amelyek fókuszában a közösségek és a kulturális beruházások állnak (Tubadji, Osoba, Nijkamp 2014; Fekete, Morvay 2023). Ide sorolható a területi tőke elmélete is, amely rávilágít arra, hogy minden egyes hely, terület rendelkezik sajátos, egyedi tőkeállománnyal, amelyek endogén, belső adottságokként fejlődési potenciált jelentenek az adott hely számára. E területitőke-modellek már immateriális javakat is számba vettek a helyek vonatkozásában, amelyek között olyan tőkeelemek is megjelentek, mint a kulturális – kulturális örökség –, társadalmi vagy éppen a humán tőke. Az elmélet nemcsak azt hangsúlyozza, hogy a területek közötti különbségek definiálására nem elégséges a pusztán gazdasági megközelítés, hanem azt is, hogy a helyek, térségek saját belső fejlődési potenciállal is rendelkeznek, amelyek feltárása és kiaknázása újabb fejlődési pályákat képes elindítani. A területitőke-megközelítések számos nemzetközi és hazai kutatót inspiráltak e tőketényezőik, valamint ezek területi fejlődésben játszott szerepének kutatására (Camagni 2009; Capello, Caragliu, Nijkamp 2009; Rechnitzer 2016; Czakó, Dóri 2016).

Látható, hogy az elméleti megalapozottságot illetően szilárd talajon állnak a regionális fejlesztések értékközpontú megközelítései. Kiemelést érdemel ebben a körben a mintegy egy évtizeddel ezelőtt publikált „Kreatív város, fenntartható vidék (Kraft) koncepció” (Miszlivetz et al. 2013), amely a fenti elméletek lényegi elemeit szintetizálva arra törekszik, hogy bemutassa, miképpen válhat egy város

és vonzáskörzete vagy éppen egy térség fenntartható kultúrtájává, s ebben milyen szerepe lehet a történeti, társadalmi és természeti örökség védelmének (Mátay 2021). A koncepció alapvetése, hogy a fejlesztéseknek a helyi társadalom szövetébe ágyazódva, a közösség kulturális örökségén alapulva kell megvalósulniuk. Módszertana is újító szemléletű, más, mint a hagyományos településindexeké. Azt vizsgálja ugyanis, hogy egy térség mely kulturális örökségi elemei megőrzendők és fejlesztendők, amelyek így a térség kitörési pontjai lehetnek, valamint hogy a partnerség feltételeit, a regionális szereplők együttműködését miképpen lehet megteremteni.

A fentiekben bemutatott értékközpontú regionális fejlesztési koncepciók törvényszerűségeinek és relevanciájának empirikus visszaigazolása és bizonyítása fontos feladat, e küldetés legújabb mérföldköve a Szigetköz-kutatás eredményeit bemutató, multidiszciplináris tanulmánykötet.¹

A Szigetköz térségének átfogó vizsgálata 2020-ban kezdődött, a közel két-éves kutatás a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete és a győri Széchenyi István Egyetem együttműködésében, mintegy félszáz kutató közreműködésével valósult meg. A Kraft-szemléletű integrált elméletre épült vizsgálat a térség természeti adottságait és épített kulturális örökségét, történelmi hagyományait, gazdasági helyzetét, oktatási és szociális intézményi ellátottságát, kulturális és civil életét vette górcső alá. A tématerületek kiválasztása egyúttal stratégiai orientációt is jelentett a térség átfogó tanulmányozásához, a természeti és társadalmi tér hálózatainak feltérképezéséhez.

Az „Insula Magna – Táj, Víz és Hang a Szigetközben” című tanulmánykötet vizsgálati fókuszában a 14. századi térképeken *Insula Magna* (Nagysziget) latin megnevezéssel illetett kistáj, sziget helyezkedik el, és célkitűzései között szerepel Szigetköz-Csallóköz térségének hosszú távú, sokszempontú, valamint határon átnyúló együttműködésekben is testet öltő fenntartható fejlesztése.

A kötet bevezető fejezetében Miszlivetz Ferenc és Jakobi Ákos bemutatják a Kraft-koncepció szakmai alapjait és az elmúlt időszak során felhalmozódott tapasztalatokat, amelyek e térségfejlesztési szemlélethez kapcsolódnak, valamint az elsősorban Kőszegen megvalósult beavatkozások hatásainak nyomán születtek. A prólógus után négy nagy egység, nagyfejezet képezi azokat a legfontosabbnak ítélt társadalmi-gazdasági dimenziókat, amelyek kifejezik egy-egy térség élhetségét, értékgazdagságát. E nagyfejezetek foglalják magukban a Szigetközben lezajlott kutatások eredményeit bemutató tanulmányokat. Az első nagyfejezet a „Történelem és kulturális örökség” címet kapta, tartalmát hat tanulmány képezi. Ebben a részben Szigetköz múltban gyökerező regionális erőforrásainak bemutatása, emlékeinek, múltjának, illetve kulturális és épített örökségének számbavétele, értékelése történik meg. Szigetközt itt mint egyedülálló földrajzi helyet, különleges természeti képződményt mutatják be, rámutatva, hogy legfőbb kincse, a víz, illetve a Duna miként jelentett egyszerre veszélyt és a tájat formáló, megtermékenyítő forrást. Megismerhetjük továbbá Szigetköz korai tudományos

feltárásait, hiszen már a reformkorban is számos tudóst ihletett meg e térség izgalmas természeti világa, vagy ahogyan sokan nevezték: az „Ezer Sziget Országá”. Ugyanakkor nemcsak természetrajz tárul az olvasó elé, hanem annak történeti leírása is, hogy miként foglalták el, vették birtokba első állandó lakói, s hogy milyen viszontagságot jelentettek számukra az árvizek, a természet zabolátlansága. A kutatók arra is kitérnek, hogy e múlt hogyan formálja ki azt a regionális identitást, amely a Szigetköz semmihez sem fogható szellemi öröksége. Ugyanakkor nemcsak a természeti környezetet emelik ki értékékként e tanulmányokban, hanem a kultúrát, a kulturális színtereket és objektumokat is, amelyeket az épített és a tárgyi, illetve a szellemi kulturális örökség megtestesít a Szigetközben, és megadják azokat a lehetséges fejlesztési programokat, mintaprojektet, terveket is, amelyek a korábban feltárt értékekhez szervesen kapcsolódva képesek a szigetközi kultúrtáját új fejlődési pályára állítani. A vizsgálati fókusz ezt követően tovább szűkül, a kutatók a kulturális, azon belül az épített örökségre helyezik a hangsúlyt, és annak Szigetközben megjelenő potenciálját tárgyalják. A nagyfejezet utolsó három alfejezete „hangtájkép”. A szerzők egy-egy tanulmányban foglalkoztak Szigetköz természeti hangjainak megragadásával, azok értékékként való értelmezésével. Ez a fajta vizsgálódás a nem annyira közismert ökoakusztika tudományterületébe enged betekintést. Az adatfeldolgozás eredményei akár zenei installációk is lehetnek a vizsgált térség egyes településeinek közterein, közösségi tereiben. Kőszeg – a Kraft-szemlélet szülőházaja – és a Szigetköz számos hasonlóságot mutat, amelyek közül a legfontosabb az értékek megőrzése, megmaradása, ami a kistáj sziget mivoltából fakad, abból, hogy az elszigeteltség magával hozza az értékek konzerválását. Ez Szigetköz öröksége, amelyet a szerzők szerint érdemes a nagyvilág elé tárni.

A tanulmánykötet második nagy egysége a „A víz és a föld, avagy a szigetközi táj” című rész, amelyben négy tanulmány kapott helyet. Ebben a részben az első tanulmány szerzőinek célja az volt, hogy a szigetközi ártér és a Bős-Nagymaros Vízlépcsőrendszer több évtizedre visszanyúló történetében eligazítást adjanak és levonják az ügy tanulságát. A 19. század végétől kalauzolt időutazásban az olvasó számára megelevenednek a szigetközi árvízvédelem, a folyószabályozás, valamint a belvízvédelmi programok embert próbáló törekvései. Emellett megismerhetjük a vízlépcsőrendszer kiépítésének viszontagságos, politikai ellentmondásokkal és aktivisták szakmai megalapozottságot nélkülöző ellenállásával terhelt történetét. A következő tanulmány írói Európa legnagyobb szárazföldi deltája, a Szigetköz-Csallóköz szárazföldi delta kialakulásával, változásaival foglalkoztak. Hangsúlyozzák, hogy Szigetközben szükséges az emberi beavatkozás, ugyanis a természeti folyamatok, főként a klímaváltozás alakulása radikális következményeket vetít előre ebben a térségben is. Első lépésnek azonban a helyzetfeltárást tekintik, amelyet több dimenzióban – vízgazdálkodás, tájhasználat, iparterületek, lakossági viszonyok és attitűdök, településhálózat, turisztika és környezet, mező- és erdőgazdálkodás – el is végeztek. A soron következő tanulmány egy Regionális

Ökológiai és Fejlesztési Tudásközpont létrehozására tesz átfogó, jól megalapozott javaslatot. Az intézmény Szigetköz mint mintatársadalmi, gazdasági, illetve környezeti folyamatait vizsgálná tudományos módszerekkel. E nagyfejezet utolsó tanulmányában végül olyan „alapszolgáltatások” kerülnek a figyelem középpontjába, mint az egészséges és olcsó élelmiszer, biztonságos ivóvíz és kellemes környezet. E javak fenntartható módon való előállítására a tudásintenzív technológiák térnyerésével képzelhető csak el. A tanulmány szerzői szerint ugyanakkor figyelembe kell venni azokat a környezeti és társadalmi változásokat, amelyek miatt a társadalom egyre szélesebb rétegei számára válik fontossá a környezet minőségének kérdése, valamint a mezőgazdasági földhasználat és az életminőség kapcsolata.

Újabb, nyolc tanulmányt tartalmazó nagyfejezet következik a tanulmánykötetben: „A Szigetköz társadalma és gazdasága”. Ebben a részben az első tanulmány szerzői szakirodalmi forrásokra és empirikus kutatásra támaszkodva elemzik a kistáj gazdasági jellemzőit. Egyrészt a források feldolgozása nyomán világosan kirajzolódik a gazdaságszerkezet, másrészt a kutatók kiemelik a turizmust és a mezőgazdaságot, amelyek fejlesztése jelentős potenciált tartogathat a térség gazdasági fejlődésében. A kutatók a következő tanulmányban a szigetközi gazdaságszerkezet egy szeletét veszik górcső alá, az utóbbi években kiemelt szakmai és szakpolitikai figyelmet kapott kreatív és kulturális ipart. A szigetközi lakosság demográfiai, illetve társadalmi strukturális sajátosságaival is foglalkoznak e nagyfejezetben, az adatok alapján ugyanis kirajolták azokat a népesedési folyamatokat, amelyek területileg erősen heterogén módon zajlottak le a Szigetközben. A vizsgált kistáj urbanizációs folyamatait illetően kiemelik, hogy a térségben három város vonzása is érvényesül, ugyanakkor a tanulmány általános tendenciaként előrevetíti a világszinten zajló városterjeszkedés folyamatát, amely jelentős környezeti hatásokkal jár. A továbbiakban harminchárom szigetközi község, két közeli város – Győr és Mosonmagyaróvár –, valamint a térséggel közvetett kapcsolatban lévő Komárom és Dunaszerdahely vizsgálatának eredményeit olvashatjuk városmorfológiai szempontból. A területi fejlődés, a településszövet alakulása, a kialakult típusok egyaránt a városmorfológiai és térszintaktikai vizsgálódás részét képezték. A kutatók a szigetközi civil szférával, a civil társadalommal is foglalkoztak. A tanulmány fő megállapítása szerint a civil aktivitás, a civil szervezetek kezdeményezései, mozgalmi, közösségteremtő képessége ugyanolyan térségfejlesztő erőttel jelentenek, mint más, például gazdaságfejlesztési törekvések. A következő tanulmányban az olvasók a térségi innovációs képesség mozgatórugóiról széles szakirodalmi áttekintés alapján kapnak világos képet. A szerző szerint a térségi fejlesztés sikertényezői a Szigetközben a következők: oktatás, képzés, kultúra, gazdasági és társadalmi tőke. E nagyfejezet utolsó tanulmányának szerzői végül elvégezték Szigetköz szociális hálózatának vizsgálatát is. Megismerhetjük a szociális hálózatok fogalmát, jelentését, valamint azokat a területeket, amelyekre a kutatás fókuszált: szociális ellátások és szolgáltatások, egyenlő esélyű hozzáférés, társadalmi vállalkozások.

„A Szigetköz „kraftosodása”: arccal a Csallóköz felé” című nagyfejezet az *Insula Magna* kutatás nyomán született tanulmány negyedik, egyben utolsó része. A cím önmagában is sejteti, illetve a kistáj fejlesztési irányjai és a kutatási program folytatásaként a Csallóköz hasonlóan grandiózus kutatásának terve is fémjelzi, milyen kiterjedt vizsgálati dimenziókat tartogat még számunkra *Insula Magna* páratlan vidéke. A zárófejezet három tanulmánnyal szolgál az olvasók számára. Az elsőben a kutatók bemutatják, hogy a „Kraft: kreatív város – fenntartható vidék” koncepció szempontrendszeré miként tükröződik vissza az *Insula Magna* kutatási programjában. Ugyanakkor megismerhetjük azt az elméleti és módszertani munkát is, amelynek során a Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete a gyakorlatban is érvényesítette, sőt intézményesítette a koncepció lényegi szempontjait, amelyek közül kiemelhetők a kisvárosok, a vidéki térségek felértékelődése a globális léptékben jelentkező, ugyanakkor lokálisan is lecsapódó válságok közepette. A következő tanulmányban példákat láthatunk a térség községeinek fejlesztési programjaiból. A kutatásba bevont települések számos fejlesztésről, beruházásról számoltak be, amelyek az elmúlt években valósultak meg, és ezek alapján a szerzők összefoglaló, a trendeket láttató összképet is kialakítottak a térség településeinek fejlesztési elképzeléseiről, lehetőségeiről, a beruházások típusairól, a célterületekről. Végül a Duna szlovákiai partjára pillanthatunk át, és ezzel a nagyfejezet zárótanulmánya megelőlegezi a Szigetköz-kutatás folytatásának lehetőségét, lehetséges irányait, izgalmát. E térség, a Csallóköz is óriási fejlődési potenciállal rendelkezik, amelyet számos tényező határoz meg, mint regionális elhelyezkedése, csomópont jellege, Pozsony közelsége. Ugyanakkor e potenciált felismerve, a közelmúltban már számos fejlesztési projekt indult el Csallóközben, amelyek közül az olvasók több jó példát, jó gyakorlatot is megismerhetnek.

Némi kritikával is illetnünk kell a tanulmánykötetet. Kirívó jellemzője a szétaprózott szerkezet, amely abból adódik, hogy nem egy monográfiát olvashatunk egy, esetleg néhány szerző tollából. A népes kutatói gárda nem csupán mozaikszerű kötetet alkotott, de az egyes megközelítések és stílusok is váltakoznak. Ehhez kapcsolódik – vagy ebből következik – a kötet kohéziójának részleges hiánya, amelyet ugyanakkor kompenzál a kutatás céljának, a Szigetköz térségének fejlesztési célja, amely mint “kovász” valamennyi tanulmányban érzékelhetően megjelenik. A kutatás folytatása magával hozhatja az egyes vizsgált részterületek jobb összekapcsolását. Más szempontból ugyanakkor éppen ez lehet a kötet nagy erénye: a sokszínűség és a sok nézőpontú térségi vizsgálat. Meg kell jegyeznünk azonban azt a kritikát is, hogy bár sok szempont érvényesül, néhány téma, például a Szigetközben kifejezetten kulcsterületnek számító turizmus vagy a körkörös gazdaság sem kapott kellő figyelmet. A kutatások nyomán feltárt pozitív, illetve negatív folyamatok, tendenciák összefoglaló értékelése, a következtetések megfogalmazása ugyan nehéz, de fontos feladat, és némi hiányérzet e tekintetben is felmerül a recenziókban. Fel lehet róni kritikaként azt is, hogy bár a kötet

tartalmaz a Szigetköz múltjára vonatkozó leírásokat, a kistáj története, a mondák és a hagyományok részletesebb tárgyalást igényeltek volna, hiszen ezek a helyi társadalom és kultúra ugyanolyan szerves – puha – részei, mint más társadalmi-gazdasági adottságok.

Minden kritika ellenére az „Insula Magna – Táj, Víz és Hang a Szigetközben” című tanulmánykötet és az alapjául szolgáló kutatás kivételes térségelemzésnek tekinthető, ami égetően szükséges is, hiszen a ma és a jövő kihívásai, dilemmái és bizonytalanságai megkerülhetetlenné teszik a konszenzusteremtést, a különböző regionális szereplők párbeszédének, valamint a város- és vidékfejlesztés módszereinek megújítását. A Szigetköz-Csallóköz térség átfogó feltérképezése olyan kutatás, amely egyszerre világít rá a Duna-delta természeti állapotának jellemzőire, megőrzendő értékeire, valamint azokra a lehetőségekre és adottságokra, amelyek kiaknázása, aktivizálása még várat magára, és amelyek összekapcsolása, illetve a hálózatos együttműködés kialakítása talán a legkiemelkedőbb térségi feladat. A kulturális, a helyi épített és szellemi örökség új funkciókkal való felruházása, de ugyanúgy a tudományos kutatások, turisztikai fejlesztések, illetve a határ menti kétoldalú együttműködések erősítése sem elhanyagolható kihívás. A történelmi miliő, az örökséghelyszínek (kastélyok), a kisebb települések kiemelkedő személyiségei és családjai ma is meghatározzák e térség szellemi, kulturális identitását. A politikai döntéshozók felelősek e régió társadalmi, gazdasági és kulturális felzárkózásáért, konszenzuson alapuló és az itt bemutatott tanulmánykötet megalapozó vizsgálataira támaszkodó dinamizálásáért. Ez a kötet már csak ezért is tekinthető a maga nemében egyedi, úttörő jellegű munkának, amely segítheti a döntéshozókat és a többi szereplőt komplexebb fejlesztések kidolgozásában.

Jegyzet

- 1 Külön ki kell emelnünk Rechnitzer Jánost, a Széchenyi István Egyetem egykori professzor emeritusát, aki nemcsak a kötet egyik szerkesztője volt, hanem a Szigetköz-kutatás meghatározó alakja, formálója is. Renszázsz szemlélete és kutatói habitusa rendkívüli módon hozzájárult az Insula Magna koncepciójának kialakításához, valamint a kutatás megvalósításához. Az Insula Magna kutatói ezzel a kötettel is tiszteletüket fejezik ki Rechnitzer János felé, emlékének ajánlva a tanulmánykötetet.

Irodalom

- Bille, T., Schulze, G. G. (2006): Chapter 30 Culture in Urban and Regional Development. In: Ginsburg, A. V., Throsby, D. (eds.): *Handbook of the Economics of Art and Culture*. Elsevier, Volume 1., 1051-1099. [https://doi.org/10.1016/S1574-0676\(06\)01030-1](https://doi.org/10.1016/S1574-0676(06)01030-1).
- Camagni, R. (2009): Territorial capital and regional development. In: Capello, R., Nijkamp, P. (eds.): *Handbook of regional growth and development theories*. Edward Elgar, Northampton, 118-132. <http://doi.org/4hv>

- Capello, R., Caragliu, A., Nijkamp, P. (2009): *Territorial capital and regional growth: Increasing returns in cognitive knowledge use*. <https://www.econstor.eu/dspace/bitstream/10419/86826/1/09-059.pdf> (Letöltés: 2015. 12. 12.)
- Czakó K., Dóry T. (2016): A területi tőke koncepciója és a városi vállalkozáskutatás. *Tér és Társadalom*, 1., 18-36. <https://doi.org/10.17649/TET.30.1.2699>
- Fekete D., Morvay Sz. (2023): *Kultúraalapú városfejlesztés – Kreatív városi kezdeményezések Kelet-Közép-Európában*. MCC Press Kft., Budapest
- Florida, R. (2002): *The Rise of the Creative Class*. Basic Books, New York
- Jakobi Á., Mislivetz F., Rechnitzer J. (2024): *Insula Magna - Táj, Víz és Hang a Szigetközben*. Gondolat Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Budapest - Kőszeg
- Landry, C. (2000): *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*. London: Come dia/Earthscan, London
- Mátay M. (2021): Beszélő Házak: történetek, életutak, hálózatok. In: Mayer L. (szerk.): *Kilenc pont – négy vonal*. *Vasi Szemle*, 75., Különszám, FTI-iASK, Savaria Megyei Hatóköri Városi Múzeum, Szombathely
- Mislivetz F., Márkus E. és az ISES kutatói (2013): *Kreatív városok és fenntarthatóság. Javaslatok a Duna-stratégia megvalósítására Nyugat-Pannónia példáján*. Savaria University Press, Kőszeg – Szombathely
- Rechnitzer J. (2016): *A területi tőke a városfejlődésben – A Győr-kód*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs
- Riganti, P., Nijkamp, P. (2004): *Valuing cultural heritage benefits to urban and regional development*. 44th Congress of the European Regional Science Association: "Regions and Fiscal Federalism", 25th - 29th August 2004, Porto, Portugal, European Regional Science Association (ERSA), Louvain-la-Neuve
- Tubadji, A., Osoba, B.J., Nijkamp, P. (2015): *Culture-based development in the USA: culture as a factor for economic welfare and social well-being at a county level*. *J Cult Econ* 39., 277-303. <https://doi.org/10.1007/s10824-014-9232-3>
- Tweed, Ch., Sutherland, M. (2007): *Built cultural heritage and sustainable urban development*. *Landscape and Urban Planning*, 1., 62-69. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2007.05.008>